

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 2

Рівне – 2013

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 2 - Рівне: РДГУ, 2013 – 239 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім.

Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна - доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна - доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна - доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29 листопада 2013 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

5. Москаленко А.М. Развитие умений педагогического спілкування в системі післядипломної освіти: Автореф. дис. канд. пед. наук / А.М. Москаленко. – К., 2001. – 22 с.
6. Музика О.Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчообдарованої особистості (на матеріалах технічної творчості): Дис. канд. психологічних наук / О.Л. Музика. – К., 1997. – 203 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посіб. / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 446 с.
8. Флиер А.Я. Культурология для культурологов: Учеб. пособие для магистрантов и аспирантов, докторантов и соискателей, а также преподавателей культурологии / А.Я. Флиер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 492 с.
9. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н.И. Шевандрин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 512 с.

Резюме. В статті пропонується трактування комунікативного досвіду особистості як складної, динамічної, багатофункціональної системи знань, умінь, відносин, способів, засобів, форм і механізмів організації комунікативного поведіння, які розвиваються і змінюються в відповідності з динамічними процесами в суспільстві і є результатом індивідуального засвоєння і реалізації соціального досвіду, що в культурологічному аспекті відображається як певний рівень культури спілкування особистості. На основі узагальнення теоретичних поглядів вчених зроблено висновок про присутність в структурі комунікативного досвіду особистості когнітивного, регулятивного, ціннісного, дійсно-практичного, особистісного компонентів, які виконують функції забезпечення свідомості феноменом спілкування, вироблення індивідуальних регулятивних програм, визначення ціннісних еталонів і заповнення їх певним змістом, реалізації спілкування і надання йому неповторного характеру, притаманного спілкуванню кожного його учасника. Визначено, що сформованість цих компонентів є умовою ефективності спілкування особистості. Пропонуються такі можливості удосконалення комунікативного досвіду особистості і підвищення ефективності спілкування, як розширення комунікативного тезаурусу, розвиток системи саморегуляції, засвоєння ціннісних орієнтацій відносно спілкування, оволодіння комунікативними засобами, вміннями і навчаннями, розвиток комунікативних властивостей особистості.

Ключові слова: комунікативний досвід особистості, когнітивний компонент, регулятивний компонент, ціннісний компонент, дійсно-практичний компонент, особистісний компонент, спілкування, комунікативне поведіння.

Summary. The article suggests interpretation of the communicative experience of the person as a complex, dynamic, multi-functional system of knowledge, skills, attitudes, ways, means, forms and mechanisms of the organization of communicative behaviors that evolve and change to meet the dynamic processes in the society and are the result of individual learning and the implementation of social experience that in a cultural aspect is displayed as a certain level of communication culture of the individual. On the basis of summarizing the theoretical views of scientists it is concluded about the presence in the structure of the communicative experience of the personality cognitive, regulatory, valuable, efficacious and practical, personality components that perform the function of ensures awareness the phenomenon of communication, development of individual regulatory programs, determining the standards of valuable and filling them of significance, the implementation of communication and giving it a unique character typical of communication of each participant. It was determined that the formation of these components is the condition for the effectiveness of communication of the individual. Are proposed features enhancement of the communicative experience of the person and the efficiency of communication, as an extension of the communicative thesaurus, the development of self-regulation, learning the value orientations relative to communication, the mastery of the means of communication, abilities and skills, the development of the communicative properties of the individual.

Key words: communicative experience of personality, cognitive component, regulatory component, component values, efficacious and practical component, personal component, communication, communicative behavior.

УДК 159.942.167(091)

О.В. ДЖЕДЖЕРА

ЕМОЦІЇ ТА ЕМОЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Резюме. У статті розглянуто проблему визначення сутності емоції та на цій основі – трактування емоційного переживання. Проведений аналіз теоретичних позицій щодо проблеми емоцій став підставою для прийняття поглядів К. Ізарда про складний переживально-мотиваційний, процесуальний характер емоції, яка включає нейрофізіологічні, нервово-м'язові та чуттєво-переживальні системні компоненти; В. Вілсона про предметність емоцій та їх значущість для навчання особистості; С. Рубінштейна про системоутворювальну роль в емоційному процесі переживання як форми відображення і водночас суб'єктивного початку свідомості, основи вироблення ставлення на рівні емоцій. З'ясовано, що оцінка предметів та явищ дійсності, сформована у ході переживання та емоційного реагування, інтегрується у мотиви і є детермінуючим фактором діяльності та поведінки особистості. Запропоновано трактування сутності феномена «емоційне переживання» як природної даності організму сприймати та аналізувати внутрішні і зовнішні впливи з допомогою емоційно-почуттєвих феноменів, виявляти їх ситуативне або дійове значення, а також сенс предметів і явищ реальної або уявної дійсності, формувати ставлення до них та детермінувати ефективність функціонування психіки в

цілому. Вказано на перспективність вивчення впливу емоційних переживань на ефективність діяльності, зокрема навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: емоційне явище, емоція, переживання, емоційне переживання.

Постановка проблеми. Необхідність вивчення проблеми емоційних переживань зумовлена їх значущістю для життєдіяльності особистості. Адже кожна життєва подія супроводжується емоційними реакціями, що зумовлює певну якість ставлення до неї, накладає своєрідний відбиток на особистісні дії і відносини з навколишнім світом і людьми. Відповідно емоційні переживання виступають в якості регуляторів діяльності і поведінки особистості, що зокрема підкреслюють Є. Богданов, Л. Виготський, О. Леонт'єв, А. Лурія, К. Платонов, С. Рубінштейн.

У сучасних умовах означена проблема є особливо актуальною для вищої школи у зв'язку з активізацією в ній процесів гуманізації, зорієнтованих на забезпечення максимального психологічного комфорту учасників навчально-виховного процесу. Відповідно виникає потреба в пошуку таких шляхів його організації, які б сприяли зменшенню емоційного навантаження студентів, усуненню небажаної емоційної напруги, тобто уможливили «вдалі» (термін Ф. Василюка) переживання під час навчання. Реалізація цієї потреби на практиці утруднюється через існування різноманітних теоретичних поглядів на сутність емоційного переживання та його роль в діяльності особистості. Крім того, на сучасному етапі розвитку психологічної науки відсутня чітка диференціація категорій «переживання», «емоція», «емоційне переживання», «психічний стан», а трактування емоційного переживання здійснюється у контексті більш загальних феноменів переживання та емоцій. Учені (П. Анохін, М. Арнольд, П. Бард, Дж. Грей, У. Джемс, Дж.Дьюї, В. Вундт, К. Изард, У. Кеннон, Е. Клаперед, Р. Лазарус, Г. Ланге, Д. Раппопорт, П. Симонов, І. Уейнбаум, Л. Фестінгер, С. Шехтер) пропонують теорії, теоретичні концепції, з позицій яких розглядають природу емоцій, емоційного переживання та їх зв'язок з діяльністю. З іншого боку, формуються неоднозначні теоретичні погляди щодо розуміння переживань (Ф. Василюк, Л. Веккер, М. Дяченко, Б. Зейгарник, Є. Ільїн, Л.Виготський, Л. Кандилович, А. Корнієнко, О. Леонт'єв, Г. Ложкін, С. Максименко, Р. Немов, С. Максименко, І. Моначин, А. Петровський, А. Проніна, К. Платонов, В. Семиченко, В. Симонов, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, Л. Фахрутдінова, А. Шаров, М. Ярошевський) та його значення для регуляції діяльності і поведінки особистості (Є. Богданов, О. Леонт'єв, А. Лурія, К. Платонов, С. Рубінштейн), що також ускладнює визначення потрібної дефініції.

Тому ми ставимо за **мету нашої статті** проаналізувати теоретичні погляди щодо проблеми емоцій та емоційних переживань з метою визначення теоретичної основи для розуміння сутності феномена «емоційне переживання». Відомо, що в перших наукових поясненнях природи емоцій обґрунтовувалися дві протилежні позиції, які формувалися в межах інтелектуалістичного та сенсуалістичного напрямів і згідно з якими згадані психічні феномени вважалися спричиненими інтелектуальними або органічними факторами. Пізніше окреслені точки зору знайшли відображення в теоріях і концепціях, які й стали основою для трактування відповідних понять («емоція» та «емоційного переживання»). Зважаючи на відмінності в інтерпретації цих явищ бачиться необхідним звернутися до аналізу викладених дослідниками поглядів щодо їх сутності. Однією з перших спроб дати тлумачення феномену емоції була сформульована Ч. Дарвіном ідея стосовно обумовленості емоцій різноманітними органічними реакціями, що еволюціонували у процесі виживання людського роду. Викладена думка була розвинена У. Джемсом та Я. Ланге у периферичній теорії емоцій, що базувалася на твердженні про зв'язок цих психічних явищ з тілесними змінами. Згідно з переконаннями У. Джемса, емоцією є більш або менш чітке переживання широкого кола периферичних змін, викликаних сприйняттям хвилюючої події. Як стверджував учений: «У всьому об'ємі, який займає тіло, ми під час емоції переживаємо різні відчуття, з котрих складається почуття особистості...» [3, с. 277].

Розглядаючи емоційний процес як наслідок тілесних проявів У. Джемс заперечував його вплив на людські дії. Дослідник був переконаний, що основна роль у регуляції дій належить інстинктам, і саме «інстинктивна реакція може вступати на практиці у взаємні відносини з об'єктом, що її викликає» [3, с. 272]. Незважаючи на парадоксальність і суперечливість висуненої цими дослідниками гіпотези, вона спонукала вчених до наступних досліджень і, як влучно зазначає Л. Виготський, «підштовхнула наукову думку на відкриття невідомих до того явищ дійсності» [2, с. 132]. Відповідно з'явилася теорія емоцій У. Кеннона – П. Барда, яка базувалася на висновках, отриманих в результаті експериментальних досліджень, про те, що емоційні переживання або випереджають фізіологічні реакції і виникають навіть за умови виключення всіх фізіологічних проявів (У. Кеннон), або виникають майже одночасно (П. Бард). При цьому виникнення емоцій пов'язувалося з фізіологічними механізмами і розглядалося в контексті реагування на збудження нервової системи. Значний внесок у розуміння сутності емоції та емоційного переживання здійснив автор біологічної теорії емоцій П. Анохін. Базуючи свої висновки на засадах еволюційної теорії, він вважає емоції та переживання продуктом еволюції, що сформувався як специфічний механізм, призначений для стабілізації життєвих процесів та їх утримання в безпечних для функціонування організму межах, для пошуку оптимальних (у контексті задоволення потреб) дій та варіантів поведінки. П. Анохін встановив, що структуру поведінкового акту утворюють такі взаємопов'язані компоненти, як дія, спрямована на задоволення потреби, і модель її майбутнього результату (акцептор дії, що формується в центральній нервовій системі). Відповідно переживання позитивних або негативних емоцій (задоволення – незадоволення) та станів залежить від ступеня відповідності отриманих результатів з акцептором дії: в разі незадоволення потреби відбувається пошук інших варіантів дії, а в разі задоволення – закріплення використаного варіанту як способу досягнення такого задоволення. Тобто, на

думку вченого, емоція, отримана внаслідок діяльності стосовно задоволення потреби, сигналізує про отримане задоволення або незадоволення, виступає в якості регулятора пошукової активності людини або тварини, спонукає до її продовження або завершення. Отже, емоція є своєрідним підсумком співвіднесення теперішнього з майбутніми варіантами діяльності і стану людини [8, с. 175 – 176].

Отже, переживання, що набувають визначеності внаслідок виникнення певних емоцій, виступають спонукальними чинниками як для закріплення успішних способів діяльності (у разі неодноразового задоволення потреби і появи позитивних емоцій), так і для гальмування неефективних і пошуку ефективних способів досягнення мети (у випадку невідповідності запрограмованого та отриманого результатів і виникнення негативних емоцій). У цьому контексті близькими за змістом є думки, викладені авторами фрустраційних теорій емоцій (Дж. Дьюї, Е. Клапередом, Л. Фестінгером), які переконані, що позитивні або негативні емоції виникають внаслідок оцінки ступеня успішності (неуспішності) досягнення мети та задоволення потреби. При цьому Дж. Дьюї розглядає факт виникнення емоцій у зв'язку з адаптацією людини до середовища, коли з'являються перепони для здійснення інстинктивних або довільних дій і виникає певне напруження, пов'язане з нездатністю вироблених звичок та ідеалів забезпечити адаптацію в такій ситуації [5]. Натомість Л. Фестінгер вважає основною причиною виникнення емоцій когнітивний дисонанс (відмінності між очікуваними та фактичними результатами діяльності) або когнітивний консонанс (співпадання таких результатів), що мотивує відповідну поведінку. При цьому, на думку дослідника, переживання емоцій забезпечують цілісність внутрішнього світу людини [10]. Тезу про зв'язок емоційної та інтелектуальних сфер особистості, що засвідчує значення переживань для її інтелектуальної діяльності, започаткував у своїй асоціативній теорії емоцій В. Вундт, який вперше запропонував розглядати емоції під кутом зору їх опосередкованості безпосереднім досвідом людини і зазначав, що відкриття нею світу відбувається з допомогою переживань, які суттєво впливають на перебіг її уявлень про цей світ [1].

Положення про провідну роль когнітивних стимулів у виникненні емоцій посідає центральне місце в когнітивістських теоріях емоцій. Під цим кутом зору захищаються плідні думки про те, що емоції виникають в тій чи іншій ситуації як внаслідок вісцеральних реакцій організму, так і завдяки минулому досвіду, який використовується для оцінки конкретної ситуації з позиції задоволення нагальних потреб та інтересів (С. Шехтер); під впливом пізнавальної активності як певної тенденції в переживанні людини (М. Арнольд, Р. Лазарус). Заслугує на увагу і концепція П. Симонова, викладена в інформаційній теорії емоцій. Вона базується на ідеї про компенсаторне значення емоцій під час досягнення мети (задоволення потреби) за умов недоотримання необхідних для цього даних. В такій ситуації виникає емоція, яка компенсує означений недолік і забезпечує продовження дій, сприяє пошуку нової інформації. Ототожнюючи емоцію з емоційним переживанням автор запропонував таку її формулу: $E = f [PI (In - Is)]$, де E – емоція, її ступінь, якість і знак, P – сила і якість актуальної потреби (спонукання), In – інформація про засоби, необхідні для задоволення потреби, Is – інформація про засоби, якими володіє суб'єкт в даний момент і які можуть бути використані для задоволення потреби [8, с. 179 – 181]. Отримані автором означеної теорії висновки уможливають твердження про те, що: а) переживання і емоція не виникають без потреби та за умов достатньої інформованості людини; б) інтенсивність емоційного переживання залежить від забезпеченості людини інформацією, необхідною для задоволення потреби; в) знак емоції (позитивний чи негативний) змінюється залежно від забезпеченості живої системи інформацією, необхідною для задоволення потреби, і є позитивним, коли Is є більшим за In ; г) через брак необхідної інформації людина найчастіше переживає негативні емоції; д) позитивні переживання можливі лише у випадку володіння інформацією, яка перевищує попередній прогноз щодо ймовірності досягнення бажаної мети.

Цінність окресленої концепції, на наш погляд, полягає в обґрунтуванні значення інформації та як важливого фактора поведінки індивіда. Проте заслуговує на критику механістичний підхід автора до розуміння досліджуваного феномена. В цьому сенсі варто погодитися з думкою Б. Парігіна про те, що потреба та ступінь поінформованості про можливості її задоволення не завжди є обов'язковими компонентами емоції. Адже, як слушно стверджує вчений: «Людина переживає негативну емоцію – біль від занози зовсім не тому, що в неї була потреба в занозі, або тому, що вона не знає як цю занозу витягнути з пальця» [7, с. 142]. Водночас з огляду на існування когнітивних механізмів емоцій бачиться дещо обмеженою запропонована цим дослідником альтернативна формула емоції ($E = Sx \pm$), згідно з якою емоція є продуктом відчуттів (S) і залежить від їх кількісних (x) та якісних ($\pm$) проявів. Тому варто погодитися з тими дослідниками (Н. Даниловою, К. Ізардом), які стверджують, що виникнення емоції пов'язане як з когнітивними, так і з неконтрольованими свідомістю безумовно-рефлекторними чинниками. Відповідно викликає інтерес теорія диференційних емоцій (К. Ізард), згідно з якою емоцією вважається складний переживально-мотиваційний психічний процес, який включає нейрофізіологічні, нервово-м'язові та чуттєво-переживальні системні компоненти і виникає внаслідок взаємодії нейронних і м'язових активаторів (наприклад, гормонів, нейромедіаторів, наркотичних препаратів, зміни температури головного мозку), афективних активаторів (болю, втоми, статевого потягу тощо) та когнітивних активаторів (оцінки, атрибуції, спогадів, антиципації тощо) [6]. Розроблені автором положення засвідчують значущість емоцій для пізнання та навчання особистості. У цьому контексті бачиться важливим звернутися до висновків В. Вілюнаса – беручи до уваги предметність емоцій, учений вважає емоційну сферу окремим пластом психічного, що ніби надбудовується над пізнавальним образом і знаходиться між ним й такими внутрішніми психічними утвореннями, як потреби і досвід. «При такій «локалізації» емоції легко вписуються в будову образу як носій суб'єктивного ставлення до того, що відображається, – слушно зауважує автор, – полегшується також

розуміння як подвійної обумовленості емоцій (потребами і ситуацією), так і їх складних відносин з процесами пізнання» [8, с. 9].

На наш погляд, системоутворювальним чинником такої взаємодії є переживання, яке за висновками С. Рубінштейна, належить до первинних суб'єктних начал свідомості і водночас – форм відображення (сприйняття і опрацювання) дійсності суб'єктом та вироблення ставлення до неї на рівні емоцій. Охоплюючи всі аспекти психіки, таке ставлення відображає всю повноту буття особистості як суб'єкта практичної і теоретичної діяльності – людина формує ставлення до світу, до себе, до своїх відчуттів, думок, дій у формі безпосереднього їх переживання. Водночас переживання взаємопов'язане зі знанням як іншим началом психіки – об'єктивним. Відтак, варто погодитися з думкою вченого про те, що оскільки відображення у когнітивній сфері здійснюється у вигляді образів, то поглиблення пізнавальної здатності особистості призводить до розширення здатності до переживання, а сфера переживань наповнюється новим змістом [9]. Необхідно також зауважити, що у виробленні ставлення бере участь його афективний компонент (Ф. Крюгер, Б. Додонов [4; 8]), який виконує відносно самостійну функцію оцінки та спонукання до діяльності. Ця функція емоцій, яка досить одноставно визнається авторами теорій та концепцій емоцій, уможливорює їх розуміння як детермінуючого чинника діяльності та поведінки особистості. Згадану властивість емоції визнають і представники психоаналітичної теорії (зокрема Д. Раппопорт). Хоча з цих теоретичних позицій означений феномен вважається продуктом несвідомого він, тим не менше, представляється стимулом мобілізації інстинктивної енергії, яка реалізується або в діяльності, або в мимовільній активності людини (в емоційній експресії або в емоційних переживаннях). Проте детермінуючий вплив емоцій та емоційних переживань найповніше виявляється в категорії «мотив». Ця теза базується на положеннях про регулюючий вплив емоцій (П. Анохін, Я. Калашник, О. Леонтьєв, А. Лурія, П. Симонов) та зокрема на висновку С. Рубінштейна про те, що емоція є суб'єктивною формою існування потреб (мотивації) [9]. Відповідно мотивація постає перед суб'єктом у сукупності емоційних явищ (передусім емоційних оцінок і спонукань) як результату емоційного переживання значущості притаманних конкретній життєвій ситуації предметів і явищ та пов'язаних з ними потреб, як сигналу про ступінь їх задоволення (незадоволення), як спонукання до діяльності стосовно задоволення значущих потреб.

Висновки. Викладене уможливорює висновок, що емоційне переживання є природною даністю організму сприймати та аналізувати внутрішні і зовнішні впливи з допомогою сукупності емоційно-почуттєвих феноменів, виявляти їх ситуативне або дійове значення, а також сенс предметів і явищ реальної або уявної дійсності, формувати ставлення до них, детермінувати ефективність функціонування психіки в цілому та спонукати до діяльності зокрема. Зумовлюючи оцінку ситуації та сигналізуючи про потребнісну значущість відображених предметів та явищ емоційне переживання є мотиваційною детермінантою усвідомленої та неусвідомленої активності суб'єкта, отже впливає на спрямованість, зміст та результати його діяльності. Відповідно перспективними бачаться подальші дослідження в напрямі вивчення впливу емоційних переживань на ефективність діяльності, зокрема навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Список використаних джерел:

1. Вундт В. Психология душевных волнений / В.Вундт // Психология эмоций : тексты ; под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – изд. 2-е. - М.: Изд-во МГУ, 1993. – С. 63 – 83.
2. Выготский Л.С. Учение об эмоциях : Собрание сочинений [Электронный ресурс] : в 6-ти т. : аудиокнига : электронная книга : печатная книга / Л.С. Выготский. – М. : РАО Говорящая книга, 2005.
3. Джемс У. Психология / У. Джемс ; под ред. Л.А. Петровской. – М. : Педагогика, 1991. – 368 с.
4. Додонов Б.И. В мире эмоций / Б.И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
5. Дьюи Д. Психология и практика мышления : Анатомия и физиология души / Д. Дьюи. – М. : Лабиринт, 1999. – 190 с.
6. Изард К.Е. Психология эмоций / К.Е. Изард. – СПб. : Изд-во «Питер», 1999. – 464 с.
7. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1991. – 347 с.
8. Психология эмоций: Тексты ; под ред. В.К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – изд. 2-е. - М.: Изд-во МГУ, 1993. – 303 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – СПб. : Издательство «Питер», 2004. – 713 с.
10. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер ; пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешеева. – СПб. : Речь, 2000. – 317 с.

Резюме. В статье рассмотрена проблема определения сущности эмоции и на этой основе – трактовки эмоционального переживания. Осуществленный анализ теоретических позиций относительно проблемы эмоций стал основанием для принятия взглядов К. Изарда о сложном переживательно-мотивационном процессуальном характере эмоций, который включает в себя нейрофизиологические, нервно-мышечные и ощущающе-переживательные компоненты; В. Вилюнаса о предметности эмоций и их значения для обучения личности; С. Рубинштейна о системообразующей роли в эмоциональном процессе переживания как формы отражения и одновременно как субъектного начала в сознании, основы для создания отношения на уровне эмоции. Выяснено, что оценка предметов и явлений действительности, сформированная в ходе переживания и эмоционального реагирования, интегрируется в мотиве и является детерминирующим

фактором деятельности и поведения личности. Предложена трактовка сущности феномена «эмоциональное переживание» как природной данности организма воспринимать и анализировать внутренние и внешние влияния с помощью эмоционально-ощущающих феноменов, выявлять их ситуативное и действенное значение, а также смысл предметов и явлений реальной или воображаемой действительности, формировать отношение к ним и детерминировать эффективность функционирования психики в целом. Указано на перспективность изучения влияния эмоциональных переживаний на эффективность деятельности, в частности учебной деятельности студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: эмоциональное явление, эмоция, переживание, эмоциональное переживание.

Summary. The article considers the problem of defining the essence of emotion and on this basis - the interpretation of the emotional experience. The analysis of theoretic positions of the problem of emotions became the basis for decision opinions K. Izard about difficult experiential-motivation, emotion procedural character, which includes neurophysiological, neuro-muscular and feeling experiential components; opinions of V. Vilyunas about the objectivity of emotions and their importance in the education of personality; opinions S. Rubinstein about system-forming role in the emotional process of the experiences as a form of reflection and at the same time as subjective beginning of consciousness, creating the basis for the relationship at the level of emotions.

It was found that the assessment of objects and phenomena of reality, formed in the course of the experience and emotional response, is integrated in the motif and is a determining factor activity and behavior of the individual. It was found that the assessment of objects and phenomena of reality, formed in the course of the experience and emotional response, is integrated in the motif and is a determining factor of activities and behavior of the person. It was suggested interpretation of the essence of the phenomenon of "emotional experience" as the natural givens of the organism to perceive and analyze internal and external influences through emotionally-sensing phenomena, identify theirs situational and effective value and meaning of objects and phenomena in the real or imaginary reality, to shape attitudes towards them and determine the effectiveness of the functioning of the psyche as a whole. Indicated the prospect of studying the influence of emotional experiences on the effectiveness of activities, including learning activities of students in higher education institutions.

Key words: emotional phenomenon, emotion, feelings, emotional experiences.

УДК 159.923.2

С. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.

Резюме. У статті розглядається психологічна сутність феномену життєтворчості та аналізуються психологічні чинники, закономірності і механізми соціально-психологічного становлення особистості під впливом життєтворчості. Життєтворчість визначається як вища, особлива форма виявлення творчої природи людини. Вона виявляється у свідомому виборі особистістю стратегії життя, розробці життєвих планів та програм, вибору та застосуванню засобів необхідних для реалізації власного життєвого проекту. Життєтворчість - безперервний процес самотворення. В його ході особистість постійно вдосконалюється переходячи на дедалі вищий рівень особистісного розвитку. Між життєтворчістю і соціально-психологічним становленням особистості існує діалектична єдність, яка виявляється у взаємовпливі обох психічних явищ. При цьому життєтворчість виступає каталізатором поступальної самореалізації і соціалізації особистості водночас збагачуючи індивідуальність. Це цілісний нерозривний процес вдосконалення власного життя через вдосконалення себе і вдосконалення себе через вдосконалення життя. При цьому сам процес життєтворчого самоствердження характеризується надзвичайною складністю і розгортається в багатьох планах одночасно. В силу цієї надзвичайної складності даного психологічного феномену його неможливо досягнути методами сучасної психології. Можливо лише певною мірою наблизитися до розуміння його психологічної сутності. Виходячи з незавершеності наукової парадигми життєтворчості та зважаючи на її провідну роль у становленні особистості, сенс педагогіки життєтворчості полягає у формуванні в людині здатної до постійного саморозвитку і самоствердження самотворчої сутності, що свідомо планує власний життєвий шлях та реалізує свій план.

Ключові слова: життєтворчість, особистість, спрямованість, самосвідомість, становлення, самоактуалізація, стратегія життя, творення, творче проектування.

Постановка проблеми. З розвитком психологічної науки загалом та психології особистості зокрема дедалі актуальнішим стає питання життєтворчості як базисної психологічної детермінанти особистісного становлення. Водночас проблема життєтворчості недостатньо розкрита у науковій психологічній літературі. Досліджені лише окремі її складові. Це зумовлює об'єктивну необхідність синтезу та узагальнення існуючих знань з даної проблеми і потребу глибшого вивчення ролі життєтворчості у процесі особистісного росту.

Мета даної роботи: огляд наукових поглядів на психологічну природу життєтворчості, узагальнення теоретичних концепцій і підходів до її вивчення та практичного формування як основи становлення особистості. Для початку необхідно означити предмет нашого дослідження. На даний час не має єдиного

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Феномен просоціальності як новий аспект психологічного аналізу.....	4
Гошовський Я.О. Просоціальні стратегії депривованої особистості у контексті її вітагенної активності.....	8
Коваленко А.Б. Проблеми сучасної сім'ї очима підлітка	12
Литвиненко С.А. Дитина і середовище: проблеми і суперечності соціалізації.....	16
Михальчук Н.О., Івашкевич Е.З. Концепція соціального інтелекту особистості	19
Петренко О.Б. Дефініція і сутність поняття “моральні гендерні стереотипи”.....	23
Ямницький В.М. Суб'єктність та чинники життєтворчої активності особистості.....	27
Андріяшина Н.В. Психологічна готовність до розвитку уваги учнів як соціалізація особистості майбутнього педагога	31
Атаманчук Н.М., Пасічніченко А.В. Аналіз наукових підходів до вивчення розвитку самооцінки дошкільника як основного компоненту в структурі самосвідомості.....	33
Безлюдна В.І. Особливості просоціального розвитку в епоху дитинства	36
Борейчук І.О. Структура образу «чужого» в студеському середовищі	40
Бубряк Т.Ю. Моделі логічних рівнів Роберта Ділтса у процесі становлення професійної самоідентичності майбутніх психологів.....	44
Бучко В.Б. Роль емоційного інтелекту у формуванні просоціальної поведінки	47
Главінська О.Д., Хупавцева Н.О. Становлення я-концепції в просторі професійного самовизначення молоді	52
Гошовська Д.Т. Моральна самооцінка як базовий компонент самоусвідомлення у процесі ревіталізації особистості.....	54
Демчук О.О., Артемова О.І. Структурні компоненти креативної компетентності майбутніх психологів	57
Джеджера К.В. Комунікативний досвід особистості як умова ефективного спілкування.....	59
Джеджера О.В. Емоції та емоційні переживання як предмет наукового дослідження: історичний аспект.....	63
Добровольський С. Життєтворчість як основа соціально-психологічного становлення особистості	67
Євдокимова Н.О., Лановенко І.І. Психологічні аспекти професійної соціалізації майбутніх юристів.....	72
Зінченко А.В. Життєстійкість як основа ефективної соціальної адаптації хворих на епілепсію	76
Козачук С.А., Портяна О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми пізнавальної активності.....	79
Комар Т.В. Допомога іншим як психологічний засіб розвитку особистості	83
Корнієнко І.О. До проблеми індивідуалізації стратегій життя особистості.....	87
Корчакова Н.В. Стратегія вдячності як елемент просоціальної поведінки.....	90
Кривубий О.С. Особливості формування іншомовної компетенції студентів-філологів	95
Кривошишина О.А. Особливості взаємодії свідомого та несвідомого рівня психіки творчої особистості	98
Крюкова Л.В. Корекція емоційної сфери молодшого школяра як основного чинника адаптації у соціумі	102
Кулаков Р.С. Самооцінка та рівень домагань як психологічні детермінанти професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці	105
Марциновський В.П., Куцоконь Л.П., Рудь О.Г., Гусаковська Т.М. Психофізіологічні та вікові особливості сприйняття часу та уваги дітей	109
Матласевич О.В. Психологічна профілактика адиктивної поведінки молоді в світлі християнського світогляду	112
Моїсєєва О.С. Психологічні чинники становлення професійної культури вчителя іноземної мови у процесі соціалізації	116
Набочук О.Ю. Теоретико-методологічний дискурс у проблему типів екологічної свідомості особистості	119
Назаревич В.В. Психологічні атрибути гандикапності в осіб із психофізіологічним потребами	123
Наконечна М.М. Просоціальна активність як чинник становлення внутрішнього світу людини	127
Никоненко Ю.П. Особливості морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку.....	132
Ніколайчук Г.І., Ногачевська І.О. Роль особистісного та соціального досвіду в процесі розуміння літературних текстів.....	136
Павелків В.Р. Психологічний аналіз змісту та типології проблеми агресивності у психологічній науці	139
Папуча М.В. Шляхи подолання редуційних процесів у сучасній психології.....	143
Петренко В.Є. Психологічна корекція тривожності у старшокласників різних типів загальноосвітніх навчальних закладів	149
Поліщук В.М. Базовий симптомокомплекс кризи входження в дорослість	152
Поліщук С.А. Вплив процесів старіння на особливості реагування людини на стрес	155
Рудюк О.В. Проблеми професійної соціалізації безробітної молоді	158
Рудь Г.В. Психологічні особливості просоціальної поведінки підлітків	161
Созонюк О.С. Психологічний аналіз розвитку комунікативних здібностей у студентів - майбутніх педагогів.....	166
Співак Д.М. Теоретичні підходи до вивчення проблем моралі та моральної самосвідомості	170

Ставицька О.Г. Самопрезентації психолога як складова його професійного іміджу	174
Хоржевська І.М. Емпатійні прояви у дитини підліткового віку	179
Цуканова М.С. Уявлення сучасної молоді про нормативну та просоціальну поведінку: психологічний аналіз	182
Щербан Т.Д. Психологічно-емоційна стійкість вчителя як основа професійної компетентності	185
Яцюк Н.О. Концепція іншої людини як детермінанта просоціальної поведінки	189

Доробки молодих науковців

Васильченко А.В. Детермінанти виникнення та переживання заздрощів у юнацькому віці	193
Вознюк Ю.С. Становлення самоствердження особистості на різних вікових етапах	197
Воронова О.Ю. Емоційно-психологічний компонент професійного становлення майбутніх працівників дитячих навчальних закладів	200
Демянюк О.Б. Соціально-психологічний аналіз індивідуальних моделей світу студентів-психологів	204
Журавель А.В. Ресурси студентської інтервізійної групи у формуванні готовності майбутніх психологів освіти до здійснення ними професійної кар'єри як психолога-консультанта	209
Кириченко Н.А. Особливості формування цільових орієнтацій у життєвих проектах юнаків	213
Кулакова Л.М. Психологічні особливості розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці ...	216
Курдибаха О. М. Психологічні основи гендерної соціалізації підлітків	221
Лендел М.І. Проблеми етнічної толерантності у психології	224
Мельник І.Я. Емоційно-оцінний компонент просоціальної поведінки у молодшому шкільному віці	226
Новік Л.О. Імідж як один з механізмів соціалізації особистості	229
Покотило Г.О. Недоліки соціалізації як чинники формування девіантної поведінки підлітків	232
Відомості про авторів	236

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 2

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 02.12.2013 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № [REDACTED] Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра вікової та педагогічної психології
(к. 325, тел. 63-44-92)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

П - 86   **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 2. – Рівне:
РДГУ, 2013. – 239 с.**

ISBN 966—7281 —07—8.

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88